

Художній концепт: моделі реконструкції*Роботу виконано на кафедрі англійської філології
факультету перекладачів КНЛУ*

У статті зроблено спробу окреслити сучасний стан художньої концептології і підходи до моделювання художніх концептів. Запропоновано методику поетапного аналізу концептів на основі концепту-архетипу. Розроблено алгоритм динамічного моделювання концептів-інваріантів.

Ключові слова: концептологія, художній концепт, концепт-архетип, концепт-інваріант.

Ємець Н. А. Художественный концепт: модели реконструкции. В статье предпринята попытка охарактеризовать современное состояние художественной концептологии и подходы к моделированию художественных концептов. Предложена методика поэтапного анализа концептов на основе концепта-архетипа. Разработан алгоритм динамического моделирования концептов-инвариантов.

Ключевые слова: концептология, художественный концепт, концепт-архетип, концепт-инвариант.

Yemets N. O. Literary Concept: Reconstruction Models. The article presents an attempt to define the present state of conceptology and the approaches to literary concept modelling. The methodology of a multistage concept analysis on the basis of archetype concept is suggested. Invariant concepts dynamic modelling algorithm is developed.

Key words: conceptology, literary concept, archetype concept, invariant concept.

Постановка наукової проблеми та її значення. У вітчизняній лінгвістиці останнім часом спостерігається «лавиноподібне зростання кількості наукових праць, присвячених дослідженню різноманітних концептів» [2, 53], що, за словами А. М. Приходька, можна охарактеризувати як концептоманію [8]. Така увага дослідників до вивчення концептів має свої позитивні і негативні сторони. З-поміж здобутків можна виділити такі: формування галузі в окрему науку, визначення концепту як ключового поняття дисципліни, побудову типології, а також розробку алгоритму моделювання концептів. Серед проблем галузі на сучасному етапі переважає статичний ракурс дослідження концептів без урахування змін у погляді на картину світу та захоплення одиничними концептами без огляду на їхні зв'язки у межах концептосфери.

Саме визначення концепту наголошує на важливості динамічного ракурсу дослідження. За О. С. Кубряковою, концепт є оперативною одиницею пам'яті, відображеною у психіці людини; одиницею ментальних чи психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відбиває знання та досвід людини у вигляді «квантів знання» [4, 90–93]. З огляду на мінливий характер свідомості у зв'язку з набуттям людиною досвіду, алгоритми моделювання концептів мають відображати динамічний характер їх формування та функціонування. Більше того, беручи до уваги особливий статус художніх концептів, ураховуючи їх текстове розгортання та індивідуально-авторське втілення, ми зробимо спробу окреслити можливі схеми поетапного динамічного моделювання концептів, що і є метою цієї статті. Для її досягнення потрібно вирішити такі завдання: дати визначення художньому концепту, проаналізувати методики моделювання художніх концептів, розробити алгоритм динамічного моделювання концептів на основі концепту-архетипу. **Актуальність** роботи зумовлена потребою розробити комплексний динамічний підхід до реконструювання та моделювання художніх концептів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Концепт є центральною одиницею когнітивної парадигми дослідження художніх текстів. Незважаючи на розробленість термінологічного апарату концептології, поняття художнього концепту ще осмислюється. Важливим є усвідомлення специфіки художнього концепту у зіставленні з концептами культури та мовними концептами. «Художні концепти є базовими одиницями концептуальної картини світу письменника... і тому відрізняються від концептів культури та мовних концептів за кількома параметрами: за змістом і способом експлікації, обсягом та історичною мінливістю» [7, 115]. Художні концепти – авторські, жанрово зумовлені, експлікуються одиницями мови і мовлення (так,

наприклад, концепт культури може виражатися ще й засобами мистецтва), є багатовимірними смисловими утвореннями з фіксованим змістом [7; 9].

В. А. Маслова визначає художній концепт таким чином: «По-перше, в основі зв'язку його лежить асоціація; по-друге, художній концепт включає в себе не лише потенцію до розкриття образів, а й різноманітні емотивні смисли; по-третє, художній концепт тяжіє до образів і включає їх у себе». Дослідниця вважає, що художні концепти «індивідуальні, особистісні, розмиті і психологічно більш складні; це комплекс понять, уявлень почуттів, емоцій, іноді навіть вольових проявів, що виникають на основі художньої асоціативності» [5, 34–35]. «Індивідуальність» художніх концептів лежить у двох площинах: по-перше, це індивідуально-авторське світобачення письменника, а по-друге, це індивідуально-емоційне тлумачення читача. Таку багатогранну мінливість можна пояснити потенційністю художніх концептів, невичерпністю можливих асоціацій і інтерпретацій, що становить їх найбільшу цінність.

Художні концепти, за словами О. П. Воробйової, потрібно розуміти як «багатовимірні утворення голографічної природи, що володіють потужним енергетичним потенціалом як джерелом емоційного резонансу в художньому сприйнятті» [2, 60]. Особливого статусу художні концепти набувають завдяки існуванню у певній ідіосфері, що є частиною художньої картини світу, зумовленої колом асоціацій митця, і виникають як натяк на можливі значення, як відгук на попередній мовний і культурний досвід людини, що виражає індивідуально-авторське осмислення предметів та явищ [6].

Художній концепт народжується у творі, а продовжувати своє життя може і поза його межами, адже він, з одного боку, представляє загальноприйняті знання, а з іншого – відображає суб'єктивний авторський чуттєвий досвід. Більш того, художній концепт як частина культурної спадщини характеризує національну картину світу того народу, до якого належить письменник / поет. Отже, художні концепти мають особливий статус, що певним чином унеможливує їх моделювання й аналіз за сталими алгоритмами. За словами В. Г. Ніконової, «специфіка художніх концептів вимагає застосування для їх аналізу нового підходу, який би відрізнявся від лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного, розробки комплексної методики їх дослідження, яка б поєднувала традиційні методи стилістичного, семіотичного, герменевтичного й інших аналізів художнього тексту, переломлені крізь призму домінантного, концептуального методу інтерпретації художнього тексту» [7, 115]. З огляду на широкий діапазон розгортання, індивідуальність та емоційність, неповною є і стратегія моделювання концептів: етимологічний, компонентний, поняттєвий аналіз, побудова синонімічних та семіотичних рядів, реконструкція образного шару концепту за допомогою концептуальних тропів не розкривають повністю потенціалу художнього концепту. За словами О. П. Воробйової, «наведений алгоритм у цілому спрацьовує, коли йдеться про моделювання мовних або культурних концептів, проте буксує на своєму завершальному етапі, тільки-но ми переходимо до аналізу художніх концептів» [2, 59]. Для аналізу художніх концептів сьогодні застосовують три основні методики їх реконструкції: 1) методику метаопису, яка передбачає побудову ієрархії метаобразів різного рангу до кінцевого метаобразу, що є ідеєю твору [3]; 2) методику побудови асоціативних мереж способом встановлення «синаптичних» зв'язків між ключовими концептами твору [6; 7]; 3) методику когнітивно-емотивного аналізу з опорою на іконічність [10]. Ці методики застосовують для реконструкції художніх концептів у межах певного твору або концептуальної картини світу митця, але, на нашу думку, вони не відображають динамічного характеру концептотворення в межах певної культури, здобутки якої лежать в основі формування і розвитку когнітивних здібностей. Так, наприклад, досліджуючи концептуальну картину світу окремого письменника / поета, некоректним буде нехтування культурним чинником як складником, що зумовлює авторський стиль. А дослідження в межах певного жанру чи напрямку вимагають глибокого аналізу впливу культури на формування концептів з урахуванням їх багаторівневості й мінливості в часі. Однією із наукових праць, в основі якої лежить динамічний культурно орієнтований підхід, є дослідження образного простору американської поезії, яке здійснила Л. І. Белехова.

Досліджуючи образний простір американської поезії, Л. І. Белехова виділяє архетипні, стереотипні, ідіотипні й кенотипні словесні образи [1, 54]. На нашу думку, ця класифікація є не лише аналізом образів відповідно до того чи іншого їх типу, а й відображенням певного еволюційного процесу народження образу, адже кожен наступний образ вибудовується на попередньому. Таке припущення дає підстави розглядати концептотворення як еволюційний процес, що поступово вибудовується на базових концептах-архетипах.

Виявлення архетипних концептуальних схем спрямовано на окреслення міфопоетичної картини американської поезії різних літературно-стильових напрямів. Архетипи, або «схеми людського духу», стають підґрунтям для створення образів-схем, які є структурами репрезентації знання, що активується психологічними та культурними архетипами. Концептуальна картина світу вибудовується поступово у процесі еволюції людини і розвитку її когнітивних здібностей. У нашій праці ми дотримуємося думки, що архетипи є фундаментом категоризації, а подальші когнітивні операції структуризації та моделювання використовують досвід міфопоетичного мислення у творенні стереотипних, кенотипних й ідіотипних мовних одиниць.

Дослідження Дж. Лакоффа та М. Джонсона підтримали теорію існування «когнітивного поза-свідомого» [11, 3–4], що забезпечує гештальтне сприйняття предметів, формуючи передконцептуальні структури, які цілком відповідають психологічним архетипам. Це – рівень позасвідомого, певний контейнер, що згодом наповнюється культурно значущою інформацією, формуючи культурний архетип. Культурний архетип є «результатом міфотворення, в процесі якого зі становленням міфопоетичної свідомості архетипи трансформуються у поетичні образи, образ-схеми яких доповнюються новим змістом внаслідок культурно-історичного розвитку людства» [1, 298]. Культурний архетип є кодом нації, її культурним здобутком, що може еволюціонувати в контекстуально вільний стереотип – «колективне свідоме, що формує поетичну традицію» [1, 298]. Культурний архетип міститься на межі свідомого і позасвідомого через свою відкриту структуру і здатність еволюціонувати. Формування стереотипів є наступним етапом, що стає підґрунтям для творення новообразів (ідіотипних і кенотипних), які в нашому дослідженні можна ідентифікувати як ідіотипні й кенотипні концепти-інваріанти. Ідіотипні концепти (образи) типові для автора, у той час як кенотипні концепти (образи) є одиничними й унікальними.

Наша робота спрямована на дослідження еволюції концепту EGO в американській жіночій поезії XVI–XXI століть. Зважаючи на глибину історичного зрізу, ми вважаємо, що концепт EGO зазнав змін унаслідок культурних трансформацій. Більше того, EGO як центр свідомості є прямим виразом індивідуально-авторської позиції, яка впливає на формування концептуальної картини світу. Отже, враховуючи багаторівневість концепту EGO, ми припускаємо можливість його дослідження за алгоритмом, який передбачає такі етапи:

- 1 етап – передконцептуальний (на рівні архетипів);
- 2 етап – стереотипна концептуалізація EGO;
- 3 етап – новообразна концептуалізація EGO (ідіотипні й кенотипні концепти-інваріанти EGO).

На нашу думку, проведення аналізу за такою схемою уможливорює моделювання концепту EGO з огляду на його еволюцію у часі. Першим кроком є аналіз передконцептуального рівня, наступним – моделювання на архетипній основі стереотипних концептів-інваріантів, які у своєму смисловому шарі несуть культурний досвід і є типовими для певного часу. Нарощення образно-асоціативного шару на стереотипний концепт пояснює появу ідіотипних та кенотипних концептів-інваріантів. Отже, використання такого алгоритму робить досяжним усі рівні концепту EGO, що дає змогу простежити його еволюцію і проаналізувати зміни з урахуванням історичного, культурного й авторського фактору.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Художній концепт як енергетичний згусток культури серед авторських асоціацій митця є продуктом динамічного розвитку. Постійне переосмислення, що втілюється в нарощенні смислів, висуває нові вимоги до аналізу й моделювання художніх концептів. Запропонована схема динамічного моделювання концептів, на нашу думку, відображає багаторівневість концептів та уможливорює аналіз їх ієрархічної структури з урахуванням культурного і власне авторського компонентів.

Перспективою такого дослідження є аналіз структур свідомості й мислення як еволюційного процесу на матеріалі концепту EGO в жіночій американській поезії XVI–XXI століть.

Список використаної літератури

1. Белехова Л. І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект : монографія / Белехова Лариса Іванівна. – Херсон : Айлант, 2002. – 368 с.
2. Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки / О. П. Воробйова // Вісн. Київ. нац. лінгв. ун-ту. Сер. Філологія. – 2011. – Т. 14, № 2. – С. 53–63.

3. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя) / Олена Марківна Кагановська. – К. : Вид. центр Київ. нац. лінгв. ун-ту, 2002. – 292 с.
4. Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Лузина Л. Г., Панкрац Ю. Г. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
5. Маслова В. А. Поэт и культура: Концептосфера Марины Цветаевой : учеб. пособие / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Флинта, 2004. – 256 с.
6. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу у поетиці Шекспіра / Віра Григорівна Ніконова. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. ун-ту економіки та права, 2008. – 364 с.
7. Ніконова В. Г. Художній концепт: процедури реконструкції та моделювання (на матеріалі трагедій В. Шекспіра) / В. Г. Ніконова // Вісн. Київ. нац. лінгв. ун-ту. Сер. Філологія. – 2011. – Т. 14, № 2. – С. 113–122.
8. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 331 с.
9. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология / Елена Александровна Селиванова. – К. : Фитосоциологический центр, 2000. – 248 с.
10. Burke M. Iconicity and literary emotion / M. Burke // European Journal of English Studies. – 2001. – Vol. 5, No. 1. – P. 31–46.
11. Lakoff G. Metaphors We Live By / George Lakoff and Mark Johnson. – Chicago; London : The University of Chicago Press, 1980. – 242 p.

Статтю подано до редколегії
26.04.2012 р.

УДК 811.111'42

Н. Г. Єсипенко – кандидат філологічних наук, доцент
кафедри теорії і практики перекладу Чернівецького
національного університету імені Юрія Федьковича

Культурний концепт і прецедентний текст як елементи англосаксонської культури

*Роботу виконано на кафедрі теорії і практики
перекладу ЧНУ ім. Юрія Федьковича*

Досліджено вербальну репрезентацію англійського культурного концепту «джентльменство» в прецедентних текстах британської та американської літератур XVIII–XX століть. Визначено образний складник у структурі концепту на основі вживання лексеми – номінанта концепту та супровідних до неї слів. Використано інтегрований підхід когнітивного та лінгвостатистичного аналізу.

Ключові слова: культурний концепт, прецедентний текст, когнітивний аналіз, лінгвостатистичний аналіз.

Єсипенко Н. Г. Культурный концепт и прецедентный текст как элементы англосаксонской культуры. Исследуется вербальная репрезентация английского культурного концепта «джентльменство» в прецедентных текстах британской и американской литературы XVIII–XX вв. Определяется образный элемент в структуре концепта на основании употребления лексемы – номинанта концепта и её слов – сопроводителей. Используется интегрированный подход когнитивного и лингвостатистического анализов.

Ключевые слова: культурный концепт, прецедентный текст, когнитивный анализ, лингвостатистический анализ.

Yesypenko N. G. The Cultural Concept and the Precedent Text as Elements of the Anglo – Saxon Culture. Verbal representation of the English cultural concept «Gentlemanliness» in the precedent texts of the British and American literature of the XVIII – XXth centuries has been studied. The image element of the concept's structure has been defined on the text realization of the concept nominating lexeme and its adjoining words. The integral approach of cognitive and statistical analyses has been applied.

Key words: cultural concept, precedent text, cognitive analysis, linguostatistical analysis.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема життя тексту, його здатність продовжувати свою еволюцію незалежно від волі його творця, його гнучкість до поліінтерпретування